

Jelena Seferović

Prilog povijesti gluhih i nagluhih osoba u Bosni i Hercegovini tijekom 1950-ih

UVOD

U prošlosti, gluhe i nagluhe osobe (u daljnjem tekstu: GNO) u Bosni i Hercegovini (dalje u tekstu: BiH), kao i drugdje, živjele su otuđeno, izolirano od drugih. Njihovo stanje često se povezivalo s neizlječivim mentalnim bolestima, a pokušaji pomoći, s primjenom različitih narodnih rituala i običaja, uglavnom nisu donosili značajnije rezultate. Većina GNO u BiH bila je nepismena i zapošljavala se u jednostavnim poslovima, dok su djeca iz imućnijih obitelji imala priliku školovati se u većim jugoslavenskim zavodima za gluha djecu.

Prvo poglavlje članka rezervirano je za razmatranje položaja GNO u Federativnoj Republici Jugoslaviji (dalje u tekstu: FNRJ) nakon završetka Drugog svjetskog rata, kada su osnovani prvi savezi za GNO. Analizira se razdoblje

Članak se temelji na istraživanju provedenog u okviru projekta J6-50189 *Sistemi skrbi in izobraževanja otrok s senzornimi ovirami v prvi in drugi jugoslovanski državi*, financiranog od strane Javne agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

1950-ih, kada su intenzivirali svoje aktivnosti. Poslijeratne reforme težile su širenju škola i zavoda za GNO, ali su istodobno služile i ideološkom i političkom oblikovanju ove populacije. U praksi, GNO su se često susretale s radnom eksploatacijom, a pristup obrazovanju i kulturnim sadržajima bio je uglavnom ograničen na urbane centre.

Drugo poglavlje donosi pojedinosti o djelovanju Saveza gluhih i nagluhih osoba Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu: Savez GNO BiH) te pokazuje kako je razvoj skrbi za ovu populaciju bio snažno uvjetovan prostornim i socijalnim razlikama unutar zemlje. Tijekom 1950-ih njegove podružnice širile su se u većim bosanskim gradovima, dok su u Hercegovini bile općenito rijetke. Ta neravnomjerna raspodjela ukazivala je na nejednak pristup resursima između Bosne i Hercegovine, djelomično uvjetovan povijesnim naslijeđem, geografskim specifičnostima Hercegovine te slabijom prometnom povezanošću. Podružnice Saveza GNO BiH nisu bile samo mjesta formalnog obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja, već su, iako rijetke, služile i kao središta zajedničkog druženja i zabave, gdje su GNO razvijale osjećaj pripadnosti i zajedničkog identiteta. Unatoč podršci Saveza GNO BiH i rastuće svijesti o osobama sa senzornim teškoćama, njihovo uključivanje u širu zajednicu u BiH odvijalo se sporo i fragmentirano.

Treće poglavlje razmatra rad Zavoda za gluhu djecu u Sarajevu (dalje u tekstu: Zavod u Sarajevu), prve specijalizirane ustanove u BiH za odgoj i obrazovanje gluhe i nagluhe djece, otvorene 1946. U fokusu je 1957., neposredno prije premještanja Zavoda iz centra grada u predgrađe Reljevo. Zavod je bio prenapučen i prostorno neadekvatan, a nastavni programi i odgojni rad nisu u potpunosti odgovarali potrebama učenika. Preseljenje u Reljevo izazvalo je negodovanje nastavnika i pedagoga, koji su upozoravali da će udaljenost od grada, bolnica, škola te drugih mjesta i aktivnosti u kojima su u doticaju s čujućima, ugroziti njihovo socijalno i obrazovno sazrijevanje. Unatoč prigovorima, Zavod je 1958. počeo djelovati u Reljevu.

Ukratko, analiza rada Saveza GNO BiH i Zavoda u Sarajevu pokazuje kako je razvoj skrbi i obrazovanja GNO u poslijeratnoj BiH bio istodobno napredan i ograničen. Inicijative za osnivanje podružnica i formalne obrazovne ustanove predstavljale su pomak u društvenoj svijesti i odgovornosti, djelomično nadahnute socijalističkom ideologijom, no prostorna segregacija i nedovoljno koordinirane državne odluke ograničavale su stvarnu učinkovitost tih mjera. Ovaj nesklad između modernih teza inkluzije, socijalističkih nastojanja i stvarnih institucionalnih uvjeta oblikovao je način na koji su GNO u BiH stjecale znanja, socijalne vještine i pripremu za samostalan život.

POLOŽAJ GLUHIH I NAGLUHIH OSOBA U JUGOSLAVIJI

U prošlosti, u BiH i šire, za gluhoću se smatralo da je neizlječiva bolest i često je povezivana s mentalnim teškoćama. Takvo shvaćanje oblikovalo je društvene stavove prema GNO, čineći ih nerijetko predmetom podsmijeha i podcjenjivanja. Narodna izreka „gluh kao lud“ tomu svjedoči. Uz narodne načine liječenja ove „bolesti“, primjenjivali su se i različiti simbolički, magijsko-vjerski rituali. Ipak, takvi postupci nisu mogli poboljšati ili vratiti sluh ovoj populaciji. Zbog nedostatka adekvatne skrbi i podrške, GNO su uglavnom bile prepuštene same sebi, živeći od milostinje, boraveći u svratištima za putnike i prehranjujući se u pučkim kuhinjama.¹

Gluhoća je, drugim riječima, bila biologizirana i medikalizirana, shvaćana kao tjelesni nedostatak koji, paradoksalno, medicina nije mogla izliječiti.² Prvi oblici obraćanja pozornosti na osobe sa senzornim teškoćama na razini državnih institucija u BiH, datiraju iz razdoblja Austro-Ugarske. U obje jugoslavenske države nastavila se ista praksa, no precizni statistički podaci o broju GNO u BiH tijekom tog razdoblja ne postoje zbog teritorijalne i administrativne rascjepkanosti države.³ Doduše, poznato je da je 1919. predsjednik Oblasnog odbora za zaštitu djece za BiH u Sarajevu „obećao da će o pitanju otvaranja zavoda za slijepu i glu-honijeme pravodobno predložiti opširan referat.“⁴ Iduće godine, 1920., pozivane su Okružna i Mjesna Državna Zaštita da „u najkraćem roku izvrše popis umno ograničene, glu-honijeme i slijepu djece.“⁵ No ta nova sistematizacija nije poboljšala kvalitetu njihova života niti je ustanova za djecu sa senzornim teškoćama tada bila otvorena. Samo imućnije bosanskohercegovačke obitelji, bolje društveno pozicionirane, mogle su poslati svoju glu-hu i nagluhih djecu na školovanje u Zagreb, Beograd ili Jagodinu, dok je većina GNO ostajala nepismena i radila u stočarstvu, poljoprivredi ili kao nekvalificirana radna snaga.⁶ Naredba države za popis djece s invaliditetom prvenstveno je služila administrativnoj klasifikaciji jer u BiH tada nije postojala institucionalna podrška za njihovo obrazovanje i socijalnu skrb. Nepismenost se stoga ne može pripisati isključivo oštećenju sluha, nego i strukturnim preprekama koje su im ograničavale mogućnost sudjelovanja u zajednici osoba bez invaliditeta. Ovo se uvelike poklapa s Laddovim (2003)

1 Ljubomir Savić, *Putevi i dostignuća gluvih i nagluhih u Bosni i Hercegovini, 1947–1982* (Sarajevo: Savez gluvih i nagluhih BiH – Republička konferencija, 1983).

2 Harlan Lane, *When the Mind Hears: A History of the Deaf* (New York: Vintage, 1989).

3 JU Centar za slijepu i slabovidnu djecu i omladinu, *Monografija* (Sarajevo: JU Centar za slijepu i slabovidnu djecu i omladinu, 1987).

4 ABH, Povjerenstvo Ministarstva za socijalnu politiku za BiH, Oblasna državna zaštita djece i mladeži, 1919, 202-1600, k. 1.

5 ABH, Povjerenstvo Ministarstva za socijalnu politiku za BiH, Oblasna državna zaštita djece i mladeži, 1920, 4-2482, k. 1.

6 Savić, *Putevi i dostignuća gluvih i nagluhih u Bosni i Hercegovini*, 31.

konceptom *Deafhood*, koji gluhoću vidi ne samo kao zdravstveno ili fiziološko stanje, nego kao dinamičan proces u kojem se identitet GNO oblikuje kroz interakciju državnih politika, dominantnih narativa o gluhosti i svakodnevnih društvenih praksi.⁷

Drugi svjetski rat dodatno je pogoršao ionako teške socijalne i zdravstvene uvjete u BiH te doveo do pojave novih kategorija osoba s invaliditetom i brojne ratne siročadi,⁸ zbog čega su osobe s gubitkom sluha još neko vrijeme bile ostavljene po strani. Međutim, u poratnom društvu i pod utjecajem socijalističke ideologije, počeli su se osnivati savezi gluhih i nagluhih diljem Jugoslavije. Savez BiH osnovan je 1947., tri godine nakon osnivanja prvog centralnog državnog saveza u Beogradu. Svrha ovih saveza bila je pružati im podršku i zastupati njihove interese u društvu, s ciljem poboljšanja njihova obrazovanja i uključivanja na tržište rada.⁹

O pojedinostima vezanima uz aktivnosti bosanskohercegovačkoga Saveza, bit će riječi u sljedećem poglavlju, dok će u nastavku biti prikazani neki aspekti razvoja, kao i teškoće s kojima su se GNO u Jugoslaviji suočavale u prvom poratnom desetljeću.

Na Savjetovanju o prosvjetnim pitanjima GNO Jugoslavije, održanom u Zagrebu od 27. do 29. prosinca 1956. godine, utvrđeno je da su prije Drugoga svjetskog rata njihova postignuća u obrazovanju bila ograničena i nedostatna.¹⁰ U raspravama se istaknulo da je poslijeratna transformacija odnosa prema osobama s invaliditetom bila uvjetovana promjenom paradigme razumijevanja invaliditeta u socijalističkom društvu. Doduše, u okviru poslijeratnih socijalnih politika, pod utjecajem socijalističke ideologije, invaliditet je također promatran kroz prizmu produktivnosti: koliko je pojedinac mogao doprinijeti društvu i radu, a ne samo kroz njegove vlastite potrebe ili prava.¹¹ Takvo shvaćanje invaliditeta predstavljalo je ideološki temelj djelovanja jugoslavenskih saveza GNO.

U izvješću s gore spomenutog savjetovanja, koje je među prikupljenom arhivskom građom odabrano kao reprezentativan primjer prikaza statusa GNO u Jugoslaviji 1950-ih, navedeno je da je jedno od ključnih pitanja koje je potrebno riješiti, njihova „pismenost i kulturna zaostalost, naslijeđena iz stare Jugoslavije“. Radi otklanjanja ovog, kako stoji u izvješću, „teškog naslijeđa“, država je prije svega pristupila otvaranju novih škola i proširivanju kapaciteta postojećih ustanova. Naime, prema još nepotpunim podacima, tada je u Jugoslaviji bilo oko 40 000

7 Paddy Ladd, *Understanding Deaf Culture: In Search of Deafhood* (Clevedon: Multilingual Matters, 2003).

8 Ljubo Lepir, *Nastanak i razvoj socijalne politike u Bosni i Hercegovini* (Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka, 2024).

9 Savić, *Putevi i dostignuća gluvih i nagluhih u Bosni i Hercegovini*, 48.

10 ABH, Odjel za prosvjetu, 1956.

11 Teodor Mladenov, *Disability and Postsocialism* (Abingdon: Routledge, 2018).

GNO, od kojih je svega između 15 i 20 posto bilo pismeno. S tim u vezi spominje se da je izdavačka kuća „Kosmos“ dobila zadatak, čije će ostvarenje „predstavljati presudan korak prema kulturno-prosvjetnom, ideološkom i političkom uzdizanju gluhih [...], a ujedno će predstavljati značajan doprinos izgradnji socijalizma u našoj domovini.“ Izvjesno je da je nepismenost i „kulturnu zaostalost“ GNO nova država smatrala naslijeđem prethodnog društvenog poretka, no ta kritika nije nužno služila nepristranom i objektivnom ocjenjivanju prošlosti, već je imala svrhu isticanja vrijednosti svojih ideoloških i političkih načela. S druge strane, u socijalizmu u Jugoslaviji, cilj otvaranja novih škola i proširenja kapaciteta postojećih očito nije bio isključivo tehničke ili pedagoške prirode, već je služio i kao sredstvo kulturnog, ideološkog i političkog oblikovanja GNO. Prema Dinu (2022), takva praksa nije bila inovacija, nego je uobičajena u socijalističkim zemljama tog razdoblja.¹²

Tijekom tog savjetovanja razmatralo se i pitanje odobravanja udžbenika za uporabu u školama za gluhu i nagluhu djecu. Udžbenici su tiskani u četiri izdanja: na srpskohrvatskom jeziku ćirilicom, na hrvatskom jeziku latinicom, na makedonskom i slovenskom jeziku, a svaka republička komisija odobravalala je isti udžbenik samostalno. Kao rješenje predloženo je da svaki republički savjet delegira po jednog predstavnika u centralnu komisiju, koja bi bila nadležna za odobravanje udžbenika za škole gluhih. Drugo važno pitanje koje je izneseno tom prilikom odnosilo se na tiskanje pojedinih udžbenika na jezicima narodnih manjina, prije svega na albanskom, mađarskom i rumunjskom. Predviđeno je da te programe financiraju predstavnici manjina i zainteresirane narodne republike. Iz navedenog proizlazi da je obrazovanje GNO bilo uključeno u širu politiku nacionalne ravnopravnosti. Iako je formalna ravnopravnost jezika manjina bila priznata, financiranje nije bilo jednako za sve.

Na tom prosinačkom zasjedanju 1956. otvorena su još tri pitanja. Prvo se ticalo deficita nastavnika posebno školovanih za rad s GNO i nedostatka odgovarajućih objekata. Drugo je bilo vezano uz nepostojanje zakonske obaveze notifikacije, zbog čega su podaci o GNO bili nepotpuni. Istodobno se ukazalo na njihovu neadekvatnu diferencijaciju prema intelektualnim sposobnostima i stupnju oštećenja sluha pri primanju u ustanove te na neprilagođenost radnih planova te programa njihovim stvarnim potrebama. Treće se odnosilo na pitanje treba li predškolsko gluho i nagluho dijete zadržati u obitelji ili ga smjestiti u ustanovu, kako bi se izbjegle neželjene posljedice institucionalizacije. Bez službene evidencije GNO, država nije mogla planirati njihovo obrazovanje i socijalnu skrb, zbog čega su mnogi ostajali neprepoznati u sustavu. Programi obrazovanja 1956. ipak

12 Radu Harald Dinu, “Recent Historiographical Trends in Scholarship on Disability and Socialism in Eastern Europe,” *Scandinavian Journal of Disability Research* 24, br. 1 (2022).

su označavali početak njihova prepoznavanja i uključivanja u obrazovni proces. Na kraju, treće postavljeno pitanje svjedočilo je o raskoraku između ideala obiteljskog odgoja i stvarnosti socijalističkog sustava. Iako se raspravljalo o zadržavanju djece u obitelji, većina obrazovanja, skrbi i radnih mjesta za GNO bila je koncentrirana u tek nekoliko većih urbanih centara u BiH, o čemu će se govoriti u idućem poglavlju.

Na savjetovanju se, među ostalim, raspravljalo o školovanju „učenika u privredi“, odnosno gluhih i nagluhih srednjoškolaca. Upozoreno je da njihov rad u okviru praktične obuke ne smije služiti kao izvor jeftine radne snage niti kao sredstvo unaprjeđenja poslovanja poduzeća, nego mora biti usmjeren na njihovu rehabilitaciju i radno osposobljavanje. Kao što je upozorio Mladenov (2021), rad GNO u socijalističkom režimu često je bio instrumentaliziran.¹³ Njihov rad u zanatskim radionicama i kasnije kroz zaposlenje koristio se ne samo za stručnu obuku i njihovo osamostaljivanje, nego i za ostvarivanje ekonomske koristi države i pojedinaca. Iako je sustav formalno nastojao GNO omogućiti aktivno sudjelovanje u društvu, nedostatak stvarnih radnih mjesta i odgovarajuće infrastrukture ograničavao je njihovu praktičnu integraciju. Uz to, zbog svoje ranjivosti proizašle iz invaliditeta, često su bili izloženi radnoj eksploataciji.

Na kraju zapisnika s ovog zajedanja, osvrnulo se na aktivnosti kulturno-umjetničkih društava GNO te je utvrđeno da ona postoje uglavnom samo u najvećim gradovima, pretežno u republičkim centrima. Ova centralizacija bila je gotovo neizbježna u poslijeratnoj Jugoslaviji, gdje skromni resursi nisu dopuštali ravnomjerno financiranje kulturnih, obrazovnih i socijalnih programa u svim područjima. Unatoč procesu industrijalizacije, u prva dva desetljeća socijalizma država je i dalje bila pretežno agrarna.¹⁴ Posljedica toga bila je da su GNO imale pristup programima podrške i obrazovanja uglavnom u urbanim centrima, dok su oni iz manjih mjesta, kojih je bilo većina, ostajali uskraćeni.¹⁵

SKRB ZA GLUHE I NAGLUHE OSOBE U BOSNI I HERCEGOVINI

Ljubomir Savić je još 1983. aktivnosti Saveza GNO BiH sistematizirao u svojoj knjizi *Putevi i dostignuća gluhih i nagluhih u Bosni i Hercegovini, 1947–1982*. Ovdje će se osloniti na faktografske podatke koji omogućuju kronološki pregled osnivanja podružnica i djelatnosti Saveza GNO BiH u prvom desetljeću

13 Teodor Mladenov, “Disability Assessment under State Socialism,” u: *Re/imaginings of Disability in State Socialism* (Chicago: The University of Chicago Press, 2021): 91–116.

14 Vlado Puljiz, “Seljaštvo u Jugoslaviji,” *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, br. 99–100 (1988): 5–23.

15 Husnija Hasanbegović i Esad H. Mahmutović, “The Education of d/Dhh Children in Bosnia and Herzegovina,” *American Annals of the Deaf* 164, br. 4 (2019): 450–77.

djelovanja organizacije. Analiza tih podataka pokazala je da ih je na području Bosne bilo više, što je značilo da su GNO tamo imale veće formalne mogućnosti za primanje skrbi i aktivno socijalno uključivanje u zajednicu, dok je u Hercegovini toga nedostajalo.

U vezi s tim, treba uzeti u obzir veću geografsku površinu Bosne u odnosu na Hercegovinu, a samim tim i veći broj urbanih središta.¹⁶ S druge strane, razlika se može tumačiti i kao pokazatelj manjeg ulaganja u prosvjetu i socijalnu skrb u Hercegovini. Moguće je da se i ovdje radi o „teškom nasljeđu iz stare Jugoslavije“, kako je već spomenuto u prethodnom poglavlju. Tome u prilog govore izvješća o Dječjem domu Kraljevska Sutjeska iz 1919., u kojima se ističe nedostatak dječjih domova u Hercegovini. Kako se u njemu navodi, bosanska hladna klima „ne prija hercegovačkoj djeci, koja su ondje smještena, a ne mogu se drugdje da smjeste [...] trebalo se za tu djecu osnovati poseban zavod u Hercegovini (Trebinje, Stolac, Konjic) [...] Veliki broj djece, i to Hercegovačka djeca, blijeda su i duguljasta mršava lica. Sudeći prema hrani, i prema izgledu neke ostale djece, trebao bi im izgled biti bolji a boja lica rumenija.“¹⁷ Neravnomjerna koncentracija političke moći, kapitala i institucija u Bosni, u odnosu na Hercegovinu, nastavljena je i tijekom prva dva desetljeća socijalizma u BiH.¹⁸ Jednim dijelom razvojna asimetrija između Bosne i Hercegovine proizlazila je iz ruralnijeg karaktera hercegovačkog prostora, specifičnosti krškog reljefa i slabije prometne povezanosti. Te okolnosti ujedno su utjecale na odluke o smještaju sjedišta i podružnica Saveza GNO BiH.

Sjedište Saveza GNO BiH bilo je osnovano u Sarajevu, glavnom gradu Republike, 1947. Početkom 1950-ih započelo je širenje njegovih podružnica u drugim gradovima Bosne. Pregovori o njihovu osnivanju u Hercegovini pokrenuti su u istom razdoblju, a prva podružnica počela je s radom u Mostaru 1955.¹⁹

Poslije Sarajeva, u srpnju 1953. u Banjaluci, u sjeverozapadnoj Bosni, otvorena je druga podružnica. Taj grad bio je neka vrsta drugog centra GNO u Bosni, u kojem su mnogi, i zbog školovanja i zbog profesionalnog osposobljavanja, odlučili ostati zauvijek. No obrazovanje i rad nisu mogli biti jedini način na koji su mogli i željeli provoditi svoju svakodnevicu. Kako Savić navodi u svojoj knjizi, „jedino mjesto gdje su nalazili svoju rasonodu bio Dom kulture“.²⁰ Prostor Doma kulture može se promatrati kao mikrokozmos zajednice GNO, u kojem su im zajedničke aktivnosti omogućavale stvaranje i održavanje kolektivnog identiteta.

16 Haris Gekić et al., *The Geography of Bosnia and Herzegovina: Between East and West* (Cham: Springer, 2022).

17 ABH, Povjerenstvo Ministarstva za socijalnu politiku za BiH, Oblasna državna zaštita djece i mladeži, 1919, 202–1600, k. 1.

18 Elvis Fejzić, *Socijalne, ekonomske, političke i nacionalne odrednice Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine* (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2024).

19 Savić, *Putevi i dostignuća gluhih i nagluhih u Bosni i Hercegovini*, 179.

20 Ibidem, 125–26.

U neformalnim druženjima razvijali su osjećaj zajedništva i pripadnosti, što im formalne institucije, poput škole ili posla, nisu mogle pružiti. U Domu kulture njihovo iskustvo pripadanja, kako to objašnjava Titchkosky, moglo se učvršćivati. Kako kaže Titchkosky (2011), pripadanje osoba s invaliditetom oblikuje se kroz svakodnevne interakcije i rituale unutar njihove zajednice, ali i u odnosu na širu zajednicu osoba bez invaliditeta. Autorica pritom misli na to kako se kreću, komuniciraju i sudjeluju u formalnim i neformalnim aktivnostima. S druge strane, navodi da osjećaj otuđenosti i nepripadanja proizlazi iz normativnih i simboličkih ograničenja koja određuju tko može sudjelovati u njima, a tko nije dio njih.²¹

Iduće godine, u lipnju 1954., održana je osnivačka skupština Sreskog odbora Saveza GNO BiH. Savić spominje kao jednu od aktivnosti članova podružnice, odnosno GNO, sudjelovanje u radnim brigadama pri izgradnji autoputa Zagreb–Ljubljana, kao i pomaganje u berbi kukuruza u Vojvodini.²² GNO su, poput ostatka stanovništva FNR Jugoslavije, bile uključene u radne akcije u skladu sa socijalističkom ideologijom. Ostaje, međutim, nejasno je li se radilo o svjesnom nastojanju države da osobe sa senzornim teškoćama integrira u zajednicu ili su u radne akcije bile uključivane prema inerciji tadašnjih vlasti. Naime, zasad nisu prikupljeni arhivski izvori ni relevantna literatura koja bi rasvijetlila taj aspekt mikropovijesti ove ranjive skupine.

Nadalje, točno godinu kasnije, u lipnju 1955., pokrenuti su pregovori za otvaranje podružnice Saveza GNO BiH u sjeveroistočnoj Bosni, Derventi, no njezina osnivačka skupština održana je tek deset godina kasnije jer se nije našla nijedna kvalificirana GNO osoba koja bi njome rukovodila.²³ Odgađanje osnivačke skupštine podružnice u Derventi za cijelo desetljeće svjedoči o strukturnom nerazmjeru između programskih ambicija Saveza GNO BiH i lokalnih kapaciteta za formiranje kvalificiranog GNO kadra. Naime, krajnji sjever Bosne nije imao dovoljno obrazovnih resursa za osposobljavanje stručne generacije pripadnika ove zajednice. U okviru svoje teorije o reprodukciji društvenih struktura, Bourdieu i Passeron (1990) ističu da primarno obrazovne kompetencije i socijalna umreženost određuju tko preuzima ključne uloge u formalnom sustavu moći, pokazujući pritom kako se društvena hijerarhija kontinuirano reproducira i održava.²⁴ Uzevši prethodnu tvrdnju u obzir, GNO su općenito imale male šanse za društvenu afirmaciju u prva desetljeća socijalizma u BiH. S jedne strane, još uvijek su se osjećale posljedice Drugog svjetskog rata, a s druge, unatoč osvještavanju o

21 Tanya Titchkosky, *The Question of Access: Disability, Space, Meaning* (Toronto: University of Toronto Press, 2011).

22 Savić, *Putevi i dostignuća gluvi i naglušnih u Bosni i Hercegovini*, 131–33.

23 Ibid., 158.

24 Pierre Bourdieu i Jean-Claude Passeron, *Reproduction in Education, Society and Culture*, vol. 4 (London: Sage, 1990).

važnosti njihove integracije u zajednicu i inicijativama Saveza GNO BiH i republičkih tijela, proces njihova obrazovanja, ulaska na tržište rada i uključivanja u svakodnevni život tekao je sporo i neujednačeno diljem zemlje.

Početkom 1956. u Prijedoru, zapadno od Dervente, osnovana je još jedna podružnica Saveza GNO BiH. Njezin je cilj bio okupiti oko 350 GNO, koje su tada živjele u gradu i okolici. Namjera je bila otvoriti školu, no zbog nedostatka materijalnih uvjeta osnovana je vlastita radionica „Precizna mehanika i elektroinstalaterski poslovi“. Međutim, već pet godina kasnije, 1961., doneseno je rješenje o njezinu zatvaranju.²⁵ O aktivnostima ove radionice zasad se zna malo, kao i okolnostima koje su dovele do prestanka njezina rada, no iz ovog slučaja može se iščitati složena dinamika uspona i padova u razvoju skrbi za GNO u BiH.

Iduće godine, u lipnju 1957., u Brčkom, također u sjeveroistočnoj Bosni, otvorena je još jedna podružnica Saveza GNO BiH. Njezini članovi, uz to što su se zalagali za prava GNO na obrazovanje i zapošljavanje, brinuli su se i o osiguranju liječničke pomoći. U Brčku tada nije bilo otorinolaringologa pa su preglede dogovorili sa specijalistom iz Tuzle, kako bi se utvrdilo stvarno stanje sluha GNO u Brčku i okolnim općinama.²⁶ Vjerojatno ovo nije bio izoliran slučaj u pogledu nedostatka otorinolaringološke skrbi za GNO u BiH, a samim time ni općenite liječničke pomoći koja im je bila dostupna. Slučaj Brčkog može poslužiti kao primjer „dvostruke limitiranosti“ jer su GNO istodobno nailazile na prepreke u pristupu zdravstvenom i obrazovnom sustavu te bile dodatno opterećene jezičnom barijerom. Iako se u literaturi ovaj koncept ne koristi eksplicitno, poznato je da nedostatak institucionalne prilagodbe i nepriznavanje znakovnog jezika kao legitimnog komunikacijskog sustava proizvode oblik višestruke isključenosti.²⁷

Govoreći o širenju podružnica Saveza GNO BiH u Hercegovini, situacija je bila posve drugačija nego u Bosni. Ideja o otvaranju prve podružnice u Konjicu datira još iz 1951., no njezino otvaranje uslijedilo je tek pet godina poslije. Financijska ograničenja, nejasnoće u rukovođenju podružnicom te obveza roditelja da participiraju u troškovima smještaja djece, koja su tada morala ići na školovanje u Sarajevo, doveli su do toga da se podružnica 1959. rasformirala.²⁸ U međuvremenu, 1958. Savez GNO BiH ugasio je podružnicu u Livnu, a sve njezine aktivnosti prebacio u Mostar.²⁹ Kao što je već spomenuto, stručnjaci i infrastruktura u BiH bili su koncentrirani u nekoliko urbanih središta u Bosni, dok

25 Savić, *Putevi i dostignuća gluhih i nagluhih u Bosni i Hercegovini*, 191–93.

26 Ibid., 148–49.

27 Lorraine Leeson i Beppie Van den Bogaerde, “(What We Don’t Know About) Sign Languages in Higher Education in Europe: Mapping Policy and Practice to an Analytical Framework,” *Sociolinguistica* 34, br. 1 (2020).

28 Savić, *Putevi i dostignuća gluhih i nagluhih u Bosni i Hercegovini*, 176–77.

29 Ibid., 178

su GNO u Hercegovini zbog udaljenosti imale ograničen pristup institucionalnim mogućnostima. No većina njih, iz Bosne, kao i Hercegovine, tijekom ranog socijalizma 1950-ih osnovnoškolsko je obrazovanje stjecala u malobrojnim pomoćnim razredima otvorenim pri redovitim školama i u Zavodu za gluha djecu u Sarajevu, odnosno kasnije u Reljevu. O nekima od ključnih aspekata njegova djelovanja uoči preseljenja u Reljevo 1957. godine, bit će riječi u sljedećem poglavlju.

ZAVOD ZA GLUHU DJECU U SARAJEVU NA PREKRETNICI

Zavod u Sarajevu bio je prva ustanova u BiH specijalizirana za obrazovanje gluhe i nagluhe djece. Otvoren je 1946. u centru Sarajeva, na adresi Skenderija 14.³⁰ Nakon dvanaest godina, 1958., premješten je u sarajevsko predgrađe Reljevo.³¹ U nastavku će se razmotriti njegov rad tijekom 1957., u godini koja je prethodila preseljenju sa Skenderije u Reljevo. Analiza se temelji, s jedne strane, na Izvješću o specijalnim zavodima i ustanovama za djecu u Narodnoj Republici BiH (dalje u tekstu: NR BiH) iz listopada iste godine, sastavljenom mjesec dana nakon donošenja Odluke Socijalne zaštite NR BiH o premještanju Zavoda u Reljevo, a s druge strane, na prigorovima Savjeta za školstvo Sekretarijata u Sarajevu te Pedagoškog savjeta i nastavnika Zavoda u Sarajevu u vezi te Odluke.

Prema podacima iz tog izvješća, početkom 1956. u Zavodu u Sarajevu bilo je upisano 65 učenika.³² Dječaci su činili većinu, dok je djevojčica bilo znatno manje. Od osnutka pa do kraja te godine u Zavodu se školovalo oko 200 djece. Međutim, osim ovih faktografskih podataka, iz dokumenta se mogu iščitati i neke druge zanimljivosti.

Prvo je bila vidljiva velika prostorna skućenost u Zavodu, koja je onemogućavala adekvatnu provedbu nastavnih planova i programa, otežavala odgojni rad te ograničavala privatnost učenika. Prema navodima iz izvješća, škola i internat bili su smješteni u istoj zgradi. Iako je kapacitet Zavoda iznosio 45 mjesta, kao što je prethodno spomenuto, u njemu je bilo smješteno dvadeset učenika više, pa je ionako skroman prostor bio dodatno opterećen. Zbog toga nije bilo dovoljno učionica, spavaonica ni prostorije za dnevni boravak djece, tako da su i nastava i odgojni rad trpjeli. Uz to što se gotovo cjelokupan život u Zavodu odvijao u jednoj prostoriji, dodatna teškoća bila je ta što učitelji i odgajatelji nisu bili stručno osposobljeni za rad s gluhom djecom. Nadalje, iako je školovanje formalno bilo predviđeno u trajanju od osam godina, u praksi su učenici najčešće završavali

30 HAS, *Oslobođenje*, br. 24, 16. lipnja 1946, Što rade djeca na ulici?.

31 Savić, *Putevi i dostignuća gluvih i nagluhlih u Bosni i Hercegovini*, 314.

32 ABH, Odjel za prosvjetu, Izvješćaj o specijalnim zavodima i ustanovama za djecu u Narodnoj Republici BiH, 4. listopada 1957.

šest razreda, s obzirom na to da su u školu dolazili stariji nego što je uobičajeno jer nisu na vrijeme započeli školovanje. Na kraju se u ovom izvješću zaključilo da su oblici rada bili jednolični i da su se najčešće svodili na čuvanje zavodskih učenika.

Prenapučenost, koja u tadašnjim obrazovnim i socijalnim ustanovama nije bila rijetkost, dovodila je do gubitka intime, brisanja granice između javnog i privatnog te postupnog potiskivanja autentičnosti korisnika. Kada se „gotovo cjelokupan život“ odvijao u jednoj prostoriji, prostor nije bio samo mjesto boravka. U takvim okolnostima, iskustva onih koji su u njoj boravili homogenizirala su se, a individualnost se svodila na minimum.³³ No odmaknemo li se od teorijskih razmatranja, moglo bi se zaključiti da je Zavod bio čvorište sukoba između modernizacijskih ambicija socijalizma i stvarnih ograničenja sustava.

Nakon završetka školovanja u Zavodu, većina učenika uključivala se, posredstvom Saveza GNO BiH, u izučavanje zanata u Školi učenika u privredi, gdje su im bili ponuđeni zlatarski, knjigovezački, grafički, pečatarski, rezački i fotografski zanat. Uz to, postojala je i Škola učenika u privredi za tekstilnu struku. Međutim, očito nije bilo povezanosti između onoga što su učenici učili u Zavodu i onoga što se od njih očekivalo na zanatu. Po pitanju gluhih učenika u privredi, konzultiran je rukovodilac poduzeća koje je vodio Savez GNO BiH, koji je istaknuo da učenici dolaze na zanat s vrlo slabim osnovnim znanjem. Očito je da obrazovni programi za GNO nisu bili usklađeni, a kao što je prethodno spomenuto, ni njihovi sadržaji nisu se primjereno prenosili. Nakon završetka zanata, učenici se, ako se za njih nije založio Savez GNO BiH i zaposlio ih u svojim poduzećima, uglavnom nisu mogli zaposliti. Na kraju su ostajali u svojevrsnom društvenom limbu jer njihove vještine i sposobnosti nisu nalazile stvarnu primjenu u svakodnevnom životu.

U izvješća iz listopada 1957. saznalo se također da su o učenicima Zavoda do tada vođeni jedino osnovni biografski podaci, dok psihofizička procjena njihova razvoja nije bila provedena. Uz to, Zavod gotovo da nije imao „nikakav uvid u sudbinu učenika koji su ga napustili, osim onih koji su se zaposlili na području Sarajeva.“ Čini se da je Zavod funkcionirao kao „liminalni prostor“, čije se djelovanje nije protezalo izvan vlastitih zidova. Na taj način stvarao se diskontinuitet između organizirane skrbi unutar ustanove i svakodnevne zbilje koja je učenike čekala izvan nje.³⁴ Nedostatak interesa za njihove daljnje životne puteve pokazuje da ih se primarno doživljavalo kao korisnike zavodskih usluga, a ne kao osobe čiji bi se život i uloga u zajednici trebali pratiti i podržavati nakon što ih napuste.

33 Loïc Wacquant, *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity* (Durham, NC: Duke University Press, 2009).

34 Arpád Szokolczy, *Permanent Liminality and Modernity: Analysing the Sacrificial Carnival through Novels* (London: Routledge, 2016).

Iz svega prethodno navedenog moglo se zaključiti da je odluka Socijalne zaštite NR BiH o premještanju Zavoda u Reljevo bila opravdana. Međutim, kako je nova zgrada u Reljevu mogla primiti tek 66 učenika, kako se navodi u prigovorima, diskutabilno je koji je bio stvarni motiv za preseljenje Zavoda iz centra grada i prema kojim je kriterijima odluka donesena. Tako su razotkriveni propusti u koordinaciji između nadležnih republičkih tijela, nastavnika iz tada još sarajevskog Zavoda za gluhu djecu i Saveza GNO BiH, kao i slabije razumijevanje posebnih obrazovnih i psiholoških potreba ove populacije. Konkretno, u rujnu 1957., Savjet za školstvo Sekretarijata u Sarajevu uputio je prigovor Savjetu za socijalnu zaštitu NR BiH, u kojem je istaknuo da su ih nastavnici iz Zavoda i Savez GNO BiH obavijestili o odluci o preseljenju Zavoda u Reljevo, a da se nisu s njima prethodno konzultirali.³⁵ U prigovorima su upozorili na moguće teškoće koje bi provedba odluke Sekretarijata mogla donijeti te su pritom naglasili da pedagoško-psihološki uvjeti razvoja gluhe djece zahtijevaju da škola za gluhu djecu bude smještena u kulturnom i industrijskom središtu. Tom prilikom su posebno apostrofirali: „Poznato je koliko je težak put psihičkog procesa saznanja kod gluvog djeteta, koje je lišeno jednog od najvažnijih čula za upoznavanje vanjskog svijeta, a da ne govorimo o sticanju apstraktnih spoznaja. Gluvo dijete mora sve intenzivno doživjeti, vidjeti i osjetiti ostalim čulima. Zato na prvom mjestu treba biti zastupljena doživljajna nastava, koja se može izvoditi samo u većim centrima, gdje je sve to dostupno gluvom djetetu.“

Tri dana kasnije, također u rujnu 1957., Pedagoški savjet i nastavnici Zavoda u Sarajevu poslali su svoj osvrt Savjetu za socijalnu zaštitu NR BiH na odluku o premještanju ustanove u Reljevo.³⁶ Na početku dokumenta navedeno je da je početkom mjeseca održana sjednica Upravnog odbora, kojoj je prisustvovao cijeli stručni kolegij, kao i Dragiša Savić ispred Savjeta za socijalnu zaštitu NR BiH te Ljubomir Savić ispred Centralnog odbora Saveza gluhih Jugoslavije. Tijekom sjednice, Dragiša Savić obrazložio je razloge koji su naveli Savjet da donese rješenje o preseljenju Zavoda u Reljevo te istaknuo da je to rješenje kao upravni organ samo proveo. Jedan od ključnih prigovora, suštinski identičan onomu koji je iznio Savjet za školstvo, glasio je: „Vaspitanje i obrazovanje gluhoj djece nemoguće je kvalitetno izvoditi van velikih medicinskih i industrijskih centara, s obzirom na specifične psihološke uslove razvoja gluhog djeteta. Gluho dijete je lišeno glavnog čula preko kojeg upoznaje spoljašnji svijet. Zbog toga je ono upućeno isključivo na čulo vida [...] Reljevo, po svom položaju i uslovima, ne pruža potrebne mogućnosti da djeca steknu takva iskustva, niti omogućava adekvatno

35 ABH, Odjel za prosvjetu, Prigovor Savjeta za školstvo Sekretarijata u Sarajevu Savjetu za socijalnu zaštitu NR BiH, 5. rujna 1957.

36 ABH, Odjel za prosvjetu, Prigovor pedagoškog savjeta i nastavnika Zavoda u Sarajevu Savjetu za socijalnu zaštitu NR BiH, 14. rujna 1957.

obrazovanje i osposobljavanje za samostalan život“. Govoreći o mogućim teškoćama koje bi proizašle iz udaljenosti Reljeva, istaknuli su da su dotadašnje nastavne metode zastarjele te da je Zavod u Sarajevu već nabavio potrebne uređaje i nastavna sredstva za unaprjeđenje rada. Takav oblik nastave pretpostavljao je stalnu suradnju s medicinskim i specijaliziranim ustanovama te različitim stručnjacima, uključujući psihijatre, otorinolaringologe, surdologe, fonetičare i psihologe. Prema mišljenju pedagoga i nastavnika, premještaj Zavoda u Reljevo znatno bi otežao njihov redoviti rad, pa čak i gotovo onemogućio njegovo izvođenje. Naglasili su da bi udaljenost od grada ograničila posjete mjestima kao što su trgovine, pošta i javni prostori, gdje su djeca svakodnevno stjecala kontakte i iskustva s različitim čujućim ljudima.

Teško je ne primijetiti u prigovorima koliko su stručnjaci bili nezadovoljni odlukom Socijalne zaštite NR BiH da udalji GNO iz centra grada. Nerazumijevanje važnosti ostanka Zavoda u Sarajevu svjedoči ne samo o težnji republičkih vlasti da ih prostorno segregiraju, nego i o namjeri da im ograniče mogućnosti stjecanja socijalnih vještina te smanje njihovu vidljivost u zajednici. Iz ovih prigovora razvidno je da su njihovi autori bili svjesni kako gluhoća nije samo fiziološki nedostatak, nego i iskustvo prožeto društvenim i kulturnim okolnostima. Međutim, očito je da je 1957. među članovima Socijalne zaštite NR BiH još uvijek prevladavao medicinski model sagledavanja senzornog invaliditeta te su političke strukture samovoljno donosile nestručne odluke o GNO. Kao posljedica toga, 1958. Zavod je premješten u Reljevo.

ZAKLJUČAK

S jedne strane, 1946. Savez GNO BiH započeo je niz inicijativa za osnivanje podružnica i osnaživanje ove populacije, organiziranim aktivnostima i obrazovnim programima. U Bosni je mreža podružnica bila razvijenija nego u Hercegovini zbog različitih strukturalnih razloga. Otvaranje Zavoda u Sarajevu iste godine označilo je pomak u svijesti o gluhoći i formalne skrbi za GNO. Njihovo obrazovanje nastojalo se ne svesti samo na učenje, nego je trebalo služiti i kao priprema za samostalan život. S druge strane, država je 1957., bez prethodne konzultacije sa stručnjacima, donijela odluku o preseljenju Zavoda u sarajevsko predgrađe Reljevo, čime je njegove učenike prostorno segregirala i uskraćivala im brojne prilike za socijalne kontakte i stjecanje životnih vještina koje im je grad pružao. Premda premještaj nije pridonio povećanju kapaciteta Zavoda, broju učenika niti kadrovskom jačanju, jasno je pokazao disharmoniju između tradicionalnog i modernijeg pristupa obrazovanju i socijalnoj skrbi GNO. Iako su neki suvremeni

pristupi, dijelom inspirirani socijalističkom politikom inkluzije, počeli djelovati paralelno s tradicionalnim sustavom, oni 1950-ih još nisu u potpunosti zaživjeli jer je Zavod 1958. uistinu preseljen iz Sarajeva u Reljevo.

IZVORI I LITERATURA

Arhivski izvori

ABH – Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo:

ABH, fond Odjel za prosvjetu, 1956, 1957.

ABH, fond Povjerenstvo Ministarstva za socijalnu politiku za BiH, Oblasna zaštita djece i mladeži, 1919, 1920.

HAS – Historijski arhiv u Sarajevu:

HAS, fond Oslobođenje.

Literatura

Bourdieu, Pierre i Jean-Claude Passeron. *Reproduction in Education, Society and Culture*. Vol. 4. London: Sage, 1990.

Dinu, Radu Harald. “Recent Historiographical Trends in Scholarship on Disability and Socialism in Eastern Europe.” *Scandinavian Journal of Disability Research* 24, br. 1 (2022): 42–53.

Fejzić, Elvis. *Socijalne, ekonomske, političke i nacionalne odrednice Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2024.

Gekić, Haris, Aida Bidžan-Gekić, Nusret Drešković, Ranko Mirić i Péter Reményi. *The Geography of Bosnia and Herzegovina: Between East and West*. Cham: Springer, 2022.

Hasanbegović, Husnija i Esad H. Mahmutović. “The Education of d/Dhh Children in Bosnia and Herzegovina.” *American Annals of the Deaf* 164, br. 4 (2019): 450–77.

JU Centar za slijepu i slabovidnu djecu i omladinu. *Monografija*. Sarajevo: JU Centar za slijepu i slabovidnu djecu i omladinu, 1987.

Ladd, Paddy. *Understanding Deaf Culture: In Search of Deafhood*. Clevedon: Multilingual Matters, 2003.

Lane, Harlan. *When the Mind Hears: A History of the Deaf*. New York: Vintage, 1989.

Leeson, Lorraine i Beppie Van den Bogaerde. “(What We Don’t Know About) Sign Languages in Higher Education in Europe: Mapping Policy and Practice to an Analytical Framework.” *Sociolinguistica* 34, br. 1 (2020): 31–56.

- Lepir, Ljubo. *Nastanak i razvoj socijalne politike u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka, 2024.
- Mladenov, Teodor. "Disability Assessment under State Socialism." U: *Re/imaginations of Disability in State Socialism*, 91–116. Chicago: The University of Chicago Press, 2021.
- Mladenov, Teodor. *Disability and Postsocialism*. Abingdon: Routledge, 2018.
- Puljiz, Vlado. "Seljaštvo u Jugoslaviji." *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja* 99–100 (1988): 5–23.
- Savić, Ljubomir. *Putevi i dostignuća gluvih i nagluhih u Bosni i Hercegovini, 1947–1982*. Sarajevo: Savez gluvih i nagluhih BiH – Republička konferencija, 1983.
- Szakolczai, Arpád. *Permanent Liminality and Modernity: Analysing the Sacrificial Carnival through Novels*. London: Routledge, 2016.
- Titchkosky, Tanya. *The Question of Access: Disability, Space, Meaning*. Toronto: University of Toronto Press, 2011.
- Wacquant, Loïc. *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham, NC: Duke University Press, 2009.

